

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2025.3.7>**Іван СЕРВЕЦЬКИЙ**

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри національної безпеки Інституту безпеки
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», siv2055@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5713-8911

Олександр СУШКО

аспірант кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту
права ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», eninpoker1917@gmail.com
ORCID: 0009-0008-2602-6328

ДЖЕРЕЛА РОЗВІДУВАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЗА ЧАСІВ ГЕТЬМАНСТВА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

У статті здійснено комплексний аналіз розвідувальної діяльності часів Національно-визвольного рушу (1648–1657рр.). Розглянуто джерела розвідувальної діяльності, які використовували посадові особи, що займалися розвідувальною діяльністю під час гетьманства Богдана Хмельницького на початковому етапі Національно-визвольної війни середини XVII століття.

Основний акцент зроблено на багатогранності козацької діяльності, що не обмежувалася лише розвідкою, а охоплювала організацію повстань, вербування командирів ворожих підрозділів і проведення диверсій у глибокому тилу супротивника.

Завдяки багатогранності розвідувальних джерел, які використовували посадові особи гетьмана надходила різна інформація, аналіз якою дозволяв швидко реагувати на зміни військово-політичної обстановки: перехоплювати ініціативу, відволікати сили противника на периферійні театри воєнних дій і формувати міцне військо з різних соціальних груп.

Під час проведення масштабних агентурних операцій поза межами власних володінь, зокрема на території Білорусі та околицях Варшави, що суттєво послаблювало оборонні можливості Речі Посполитої.

Разом слід зазначити, при організації розвідувальної діяльності було виявлено і цілу низку прогалин, а саме: відсутність єдиного центру керівництва розвідувальною діяльністю, що спричиняло розрізненість зусиль в оцінці ворожих планів інколи призводило до воєнних поразок, як у випадку з битвою під Берестечком.

У статті також наголошено на важливій ролі розвідки у встановленні союзницьких відносин із Кримським ханством та переманюванням реєстрованих козаків та старшин, що виявилось одним із ключових чинників перших успіхів козацької держави.

Зроблено висновок про надзвичайно важливу роль розвідувальної діяльності у становленні Гетьманщини та підкреслено, що досвід Хмельницького надалі може слугувати історичним прецедентом, важливим для розуміння сучасних викликів і загроз з боку російської федерації. Зокрема, дослідження польських джерел і новітніх наукових праць дозволяє уточнити низку фактів, розширити уявлення про масштаби та ефективність козацької розвідки, а також переосмислити її значення для зміцнення державного суверенітету в складних геополітичних умовах.

Ключові слова: розвідка, джерела розвідувальної інформації, козаки, спецоперації, конспірація, старшини, реєстрові козаки.

Ivan Servetsky, Olexandr Sushko. SOURCES OF INTELLIGENCE INFORMATION DURING THE HETMANSHIP OF BOHDAN KHMELNYTSKY

The article provides a comprehensive analysis of intelligence activities during the National Liberation Movement (1648–1657). The sources of intelligence activities used by officials engaged in intelligence activities during the Hetmanship of Bohdan Khmelnytskyi at the initial stage of the National Liberation War of the mid-17th century are considered. The main emphasis is placed on the multifaceted nature of Cossack activity, which was not limited to intelligence, but included the organization of uprisings, the recruitment of commanders of enemy units, and sabotage in the enemy's deep rear. Thanks to the versatility of the intelligence sources used by the hetman's officials, various information was received, the analysis of which made it possible to quickly react to changes in the military-political situation: to seize the initiative, divert the enemy's forces to the peripheral theaters of war, and form a strong army from various social groups. During the conduct of large-scale intelligence operations outside the borders of its own possessions, in particular on the territory of Belarus and the vicinity of Warsaw, which significantly weakened the defense capabilities of the Polish-Lithuanian Commonwealth. At the same time, it should be noted that a number of gaps were discovered during the organization of intelligence activities, namely: the absence of a single center for directing intelligence activities, which caused disparity of efforts in assessing enemy plans and sometimes led to military defeats, as in the case of the Battle of Berestechko. The article also emphasizes the important role of intelligence in establishing allied relations with the Crimean Khanate and seducing registered Cossacks and elders, which turned out to be one of the key factors in the first successes of the Cossack state. The conclusion is made about the extremely important role of intelligence

activities in the formation of the Hetmanship and it is emphasized that the experience of Khmelnytskyi can serve as a historical precedent, important for understanding modern challenges and threats from the Russian Federation. In particular, the study of Polish sources and the latest scientific works allows clarifying a number of facts, broadening the idea of the scope and effectiveness of Cossack intelligence, as well as rethinking its importance for strengthening state sovereignty in difficult geopolitical conditions.

Key words: *intelligence, sources of intelligence information, Cossacks, special operations, conspiracy, foremen, register Cossacks.*

Постановка проблеми. Проблема вивчення джерел розвідувальної діяльності під час Національно-визвольної війни середини XVII століття є надзвичайно актуальною для нашого часу. Особливо це стосується нинішньої ситуації, коли Україна знову протистоїть ворогу російській федерації.

Глибокий аналіз джерел розвідувальної інформації дозволяє глибше дослідити військову справу та розвідувальну діяльність середини XVII століття. Дослідження військово-політичної діяльності Богдана Хмельницького дає змогу виявити, як саме козацька держава, перебуваючи у стані постійної боротьби з Річчю Посполитою, залучала на свій бік агентуру, які джерела інформації використовувала, як організовувала та формувала агентурну мережу.

Вивчення розвідки під час проведення операцій, проведених козаками, зокрема розсилання універсалів, підбурювання селян і міщан до повстання та вербування військових командирів на свій бік, допомагає краще зрозуміти механізми координації і комунікації в умовах багаточисельних зовнішніх та внутрішніх викликів. Історичні приклади ефективної взаємодії з місцевим населенням, підготовки та проведення агентурних акцій та збір інформації через агентів виявляють відпрацьовану систему планування та реалізації розвідувальних завдань, яка врешті-решт суттєво вплинула на хід військових кампаній козацької держави.

Дослідження діяльності козацької розвідки часів Богдана Хмельницького виходить за межі суто історичної проблематики та має безпосередній стосунок до сучасної дипломатії та інформаційно – аналітичної роботи. Цей історичний досвід надає унікальні приклади побудови і функціонування розвідки, її організаційна структура є надзвичайно корисними для науковців, практиків і всіх тих, хто цікавиться історією розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою статті є наукові праці провідних українських учених, зокрема, таких авторів, як М. Грушевський, М. Кордуба, О. Кульчинський, а також польських дослідників П. Козловського та К. Бобятинського.

Важливу наукову базу складають фундаментальні праці, серед яких: «Спеціальні

служби України від найдавніших часів і до сьогодення» за авторством Смоля В. А., Котляра М. Ф., Степанкова В. С. та «Нариси з історії розвідки суб'єктів державотворення на теренах України» за авторством Цибулькіна В. В., Рожена Л. М., Веденєєва Д. В.

Вагомий науковий внесок у дослідження цієї теми зробив В. С. Степанков який присвячені історії розвідки основну частину свого дослідження.

Мета статті. Метою цієї статті є вивчення становлення та розвитку розвідувальної діяльності козацької держави під проводом Богдана Хмельницького, а також вивчення джерел розвідувальної інформації, що використовували козаки під час Національно-визвольної війни середини XVII століття.

Таким чином, робота покликана розкрити джерела розвідувальної діяльності козацької розвідки за доби Богдана Хмельницького, а також продемонструвати вплив цих заходів на успіх Національно-визвольної війни і становлення козацької держави.

Виклад основного матеріалу. У наш час існує багато способів здобуття розвідувальної інформації. Серед основних у сучасний період можна виділити: розвідку за відкритими джерелами (OSINT), агентурну розвідку (HUMINT), видову розвідку (IMINT), радіоелектронну розвідку (SIGINT), інструментальну розвідку (MASINT) та геопросторову розвідку (GEOINT) [1, с. 10–11].

Однак за часів повстання гетьмана Богдана Хмельницького такого різноманіття методів отримання розвідувальної інформації не існувало. По суті, тоді не було відкритих джерел, як і технічних засобів для збору інформації. Тому майже всі розвіддані добувалися або агентурним шляхом, або через військово-розвідувальні операції.

Тепер розглянемо детальніше ці методи здобуття розвідувальної інформації, починаючи з агентурного. Відомо, що на розвідку Хмельницького працювала велика кількість агентів. Козаки змогли у середині XVII століття організувати широку агентурну мережу майже по всій Речі Посполитій, а також у сусідніх країнах, зокрема в Московському царстві, Кримському ханстві, Османській імперії, Трансильванському та Молдавському князівствах. Крім того, агенти гетьмана кон-

тактували з розвідниками інших країн на територіях Польщі, Чехії, Австрії, Моравії та Сілезії [2, с. 31–33].

Ще одним визначним досягненням козаків стала організація найбільшої на той час у Європі розвідувальної спецоперації. Вона була проведена у 1650–1651 роках для підтримки можливого походу трансильванського князя Ракоці II. Тоді в тил польських військ було заслано майже 2 тисячі агентів. Гетьманські емісари діяли настільки активно, що їхня діяльність згадувалася на територіях Західної Галичини, Малопольщі та Великопольщі. Для конспірації під час цієї операції агенти зазвичай видавали себе за жебраків, пілігримів, калік, мандрівних циркачів, монахів, священників або прочан [3, с. 92].

Організацією цієї спецоперації спочатку займався полковник Стасенко (Тарасенко), а згодом керівництво перебрала на себе Генеральна канцелярія на чолі з Іваном Виговським [4, с. 5].

Козацька розвідка залучала до своєї діяльності осіб різного національного походження, віросповідання та соціального статусу. Це стало можливим завдяки високому рівню майстерності у вербуванні таємних агентів. Серед них були шляхтичі, православні та католицькі священники, міщани, чиновники, військові, прості селяни, жебраки та навіть дипломати. Агентами розвідки ставали як чоловіки, так і жінки, люди різного віку, включно з підлітками.

Наприклад, у листах С. Кушевича від 4 жовтня 1648 року згадується, що під Львовом була затримана «білоголова» жінка, яка видавала себе за дружину козака. Максим Кривоніс відправив її разом із козаком під Краків для виконання розвідувальних завдань [3, с. 90; 4, с. 7].

Національний склад агентів також був дуже різноманітним. До агентурної мережі Хмельницького входили вірмени, греки, євреї, німці, поляки, лемки та роми [5, с. 87].

Легальними агентами гетьмана були представники його дипломатичної служби. Користуючись своїм дипломатичним статусом, вони, по суті, єдині складали легальний апарат розвідки під прикриттям. Завдяки власним знайомствам та дипломатичним каналам вони були цінним джерелом інформації.

Дипломатичні місії гетьмана постійно подорожували то до Москви, то до Бахчисарая чи Стамбула. Можливо, саме дипломати змогли створити агентурну ланку з дружин хана в гаремі. Ця мережа регулярно передавала гетьману відомості про плани хана та його васалів. Завдяки їй Хмельницький дізнався

про переговори між Варшавою та Бахчисараєм щодо створення спільного союзу проти Гетьманської держави [3, с. 161; 6, с. 166].

Найбільш значним дипломатичним агентом гетьмана був розвідник міжнародного рівня – грек Данило Калугер. У середині 1650-х років він став однією з ключових фігур у політичній операції, спланованій Богданом Хмельницьким спільно зі шведським королем Карлом X Густавом. Однак кожна сторона мала власні цілі, а сам Калугер вів подвійну гру – працював як на користь шведського короля, так і на користь гетьмана, тому справжньої співпраці між країнами не склалось [6, с. 91].

Нелегальна мережа агентів складалася з осіб, залучених до таємної співпраці. Гетьман доволі часто особисто відправляв агентів на завдання і був кінцевим споживачем здобутої ними розвідувальної інформації.

Збереглися згадки львівського синдика С. Кушевича, який, перебуваючи у складі посольства магістрату, вів переговори з Хмельницьким у 1648 році. У своїх нотатках він зафіксував випадок, коли під час переговорів місцевий священник привіз Хмельницькому листа від крехів'ян, за що отримав догану від гетьмана. Одразу після цього до Хмельницького прибув хлопець, якого відправили до Варшави для вивідування коронних справ, але який необережно розповідав про своє завдання. Хмельницький також насварив його, а потім наказав відвести в окреме місце, де згодом міг його вислухати [4, с. 6].

Коли було потрібно отримати інформацію з королівських органів влади, агентів напряду впроваджували туди. Так, литовський канцлер князь Альбрехт Станіслав Радзивіл наприкінці травня 1649 року доповідав із Вільно королю, що ворог має:... *«своїх шпигунів і знає все, що тут діється»*. А на початку березня 1651 року у Варшаві були заарештовані три розвідники, один із яких видавав себе за католицького священника [6, с. 79].

Також за наказом гетьмана агенти впроваджувалися або вербувалися у польському та литовському війську. Наприклад, Хмельницький листувався з поручиком Волосовцем, який служив у пана Забуського. У листах згадується, що поручикові дякували від імені гетьмана за надані відомості з-під Жванця.

Зазвичай агентами в польському війську були козаки, яких спеціально відправляли з розвідувальними завданнями. Шляхтич Жолкевський стверджував, що після Білоцерківської ради 1648 року Хмельницький послав агентів до західного регіону України. Їхнім завданням було збирати інформацію

про готовність польського війська та його переміщення.

А у 1651 році гетьман особисто інструктував стоянівського вйта С. Гірича, пояснюючи йому, як правильно поводитися у польському обозі, щоб його вважали за перебіжчика [4, с. 5–6].

Однак найбільше цінувалися агенти з панівних кіл тогочасної Європи та особи, наближені до них. Такі агенти були надзвичайно важливими для козаків, оскільки, завдяки своєму статусу, привертали менше уваги та мали доступ до значущої інформації.

Відомо, що на гетьмана працювали такі дрібні шляхтичі: В. Колаковський, П. Гжибовський, В. Островський, С. Лентовський, Я. Остроленський, Я. Бляковський та інші.

Серед козацьких агентів, які мали доступ до панівних кіл Польщі, виділялися брати Сечевичі, Ярмолівч і шляхтич Малюга. Останній здобував інформацію від короля Речі Посполитої під час гри в шахи [3, с. 89; 6, с. 176].

Серед осіб, наближених до панівних кіл Речі Посполитої, можна відзначити ченця Госького монастиря Петронія Ласко. Він був духовним наставником брацлавського воєводи Адама Киселя, який не приховував від нього жодних таємниць. Сам А. Кисіль очолював королівську комісію у 1648–1649 роках і вів переговори з Хмельницьким. З великим роздратуванням Кисіль повідомляв:... «Гетьманові завжди дає знати один якийсь пан про те, що тут пан воєвода брацлавський обіцяє козакам, та що чинять проти Війська Запорозького у Варшаві», «...дякуючи таємній інформації Хмельницький постійно отримує свідчення та знає все, що робиться у Польщі». Лише після смерті Киселя у 1653 році стало відомо, хто передавав інформацію козакам [6, с. 78].

Іншим прикладом може слугувати особистий секретар київського воєводи – Соболь. Ю. Джеджула припускає, що це був Євтихій Соболь, який у 1647 році виконував обов'язки королівського секретаря і був наближеною особою до коронного канцлера Єжі Оссолінського.

Історія також зберегла ім'я іншого таємного агента – православного купця з Вільно Данила Пулховського. Він служив референдарію Франциску Ісайському, який обіймав другу за значущістю посаду в польському уряді і звітував безпосередньо королю та канцлерам. Пулховський мав абсолютну довіру королівського референдарія, супроводжував його під час відвідин можновладців, тож чув багато цікавого й потаємного

«від багатьох сенаторів у таємних розмовах» [8, с. 36–37].

Однак найбільш цінним джерелом інформації для Хмельницького був український шляхтич, який обіймав посаду особистого камергера польського короля Яна Казимира II. Саме від нього козаки отримували відомості про події в сенаті та при королівському дворі.

У 1649 році Верещака передав Богдану Хмельницькому інформацію про збір королівського війська, що дало змогу гетьману завчасно мобілізувати свої сили, обложити одне з коронних військ у місті Збараж, а друге – розбити біля міста Зборів [9, с. 203].

Однак подальша доля Верещаки склалася невдало, як і в багатьох інших козацьких агентів. Аналізуючи причини поразки під Збаржем, поляки дійшли висновку, що хтось із наближених до короля передає дані козакам. Унаслідок цього наприкінці 1650 року Верещаку почали підозрювати в симпатії до справи Хмельницького.

На його репутацію негативно вплинула поразка козацьких військ під Берестечком. Після перемоги польські війська захопили щоденник сейму 1649 року, де поіменно згадувалися всі виступи та зміст промов. Ситуацію ускладнили свідчення татарського аристократа Нітшох-мурзи, який натякав на витік інформації з оточення короля.

Подальше розслідування та спеціальна оперативна гра польської контррозвідки довели причетність до цього Василя Верещаки. У результаті він був запроторений до фортеці Мальборк. Подальша доля Верещаки достеменно невідома [7, с. 79–81; 9, с. 204–218].

Цікаво, що, крім агентів в оточенні польського короля, Богдан Хмельницький мав свого розвідника і при дворі молдавського князя Василя Лупула. Ним був вельможа грецького походження Астаматій, який багато років працював на гетьмана. Він обіймав високу придворну посаду *постельничого*, що давало йому доступ до секретної інформації молдавського володаря.

Астаматій повідомляв Хмельницькому про інтриги Василя Лупула, його листування з турецьким султаном, візирами, польським королем і впливовими вельможами [8, с. 37].

Однак існує версія, що Астаматій мав ім'я Остап і був митним урядовцем Богдана Хмельницького. Водночас деякі джерела вказують, що він був агентом Івана Виговського [10, с. 665].

А при дворі Московського царя працював на розвідку гетьмана козацький лікар Лук'ян Григорович (Литвин), який офіційно служив

у Посольському приказі в Москві. Він був важливим джерелом інформації, оскільки саме через нього гетьман дізнався про деякі плани царя [9, с. 222].

Тепер перейдемо до іншого способу здобуття розвідувальної інформації, а саме шляхом військово-розвідувальних операцій. В часи Національно-визвольної війни козаки вже понад століття славилися як майстри військової розвідки та мали власні розвідувальні традиції.

Перші розвідувальні загони козаків з'явилися на межі XV–XVI століття як частина сторожової служби. Зокрема, розвідувальні загони були мобільним елементом при козацьких рудутах [7, с. 25].

Зазвичай розвідувальні роз'їзди складалися з 5–10 осіб. За ними, на відстані 5–15 кілометрів, рухався розвідувальний загін чисельністю до 100 осіб. Саме ці загони зазвичай виконували розвідувальні функції, стримували ворожі сили на певний час або заманювали ворогів у пастку.

Також члени цих загонів здобували важливу інформацію для війська. Для цього вони часто вдавалися до тактики «захоплення язика» – полонення ворожих військових. Як правило, їхньою ціллю були не прості солдати, а представники знаті, які володіли відомостями про плани ворожого війська. Крім того, таких полонених можна було використовувати як важливих заручників [7, с. 30–31; 9, с. 129].

Першими справжніми розвідниками вважаються козаки-характерники, яких люди того часу часто асоціювали з нечистою силою. Вороги приписували їм надзвичайні здібності [6, с. 153].

Згодом з'явилися пластуни – перші професійні розвідники на Січі. Один із 38 куренів Запорозької Січі складався саме з пластунів. Вони були справжньою військовою елітою козацького війська.

Щоб стати пластуном, потрібно було пройти складні іспити й випробування. Лише після цього побратими вирішували, чи гідна людина приєднатися до їхніх лав. Саме пластунам доручали найнебезпечніші та найскладніші завдання, зокрема вони здійснювали розвідувально-диверсійну діяльність у тилу противника й на маршрутах висування його основних сил [9, с. 132; 11, с. 9].

Зрозуміло, що за наявності сталих традицій розвідки Хмельницький майже не вносив змін у методи ведення військової розвідки. Тактична розвідка гетьмана складалася з козацьких розвідувальних загонів і підрозділів, а також окремої агентури, яка діяла в межах козацьких полків і сотень.

Ці тактичні розвідувальні одиниці були важливим джерелом військової інформації. Вони збирали дані шляхом спостереження, захоплення «язиків», опитування місцевих жителів, переселенців та покозачених селян і міщан. Уся добута інформація передавалася командирам або безпосередньо гетьману [3, с. 86; 9, с. 165].

Майже всі отримані розвіддані містили точні відомості про рух ворожого війська, його чисельність і плани. Це значно допомагало гетьману здобувати перемоги над польським військом як на початковому етапі Національно-визвольної війни, так і в її завершальний період [3, с. 93].

Однак були й провали розвідки, що призводили до поразок. Зокрема, одним із факторів поразки в уже згаданій битві під Берестечком польський історик Конрад Бобятинський називає провал козацької розвідки. Він зазначає: «...Козаки не тільки не мали жодної інформації про пересування групи Мирського і взагалі не очікували прибуття ворога з цього напрямку, але й були дуже здивовані прибуттям усього литовського війська» [12, с. 18–19].

Висновки. Розвідка у часи Богдана Хмельницького була однією з ключових складових військової та дипломатичної діяльності Гетьманщини. Вона базувалася переважно на агентурному зборі інформації та військово-розвідувальних операціях. В умовах відсутності сучасних технологій саме ці методи були основним джерелом надходження розвідувальної інформації.

Агентурна мережа козаків була унікальною для свого часу. Вона охоплювала не лише територію України, а й поширювалася на Річ Посполиту, Московське царство, Османську імперію та сусідні князівства. До агентів гетьмана входили представники різних соціальних верств та національностей, що дозволяло отримувати важливі розвідувальні дані безпосередньо з ворожого оточення.

Дипломатична розвідка відігравала значну роль у політичній грі Хмельницького. Завдяки агентурі при дворах європейських монархів та шляхти гетьман мав доступ до стратегічних даних про наміри супротивників. Однак, як свідчить приклад Данила Калугера, розвідники інколи вели подвійну гру, що ускладнювало зовнішньополітичні стосунки Гетьманщини.

Козацька військова розвідка мала розвинену систему збору інформації, спостереження та «захоплення язиків». Завдяки діяльності пластунів і розвідницьких загонів козаки отримували цінні тактичні дані, що часто давало їм перевагу у бойових діях.

Проте окремі провали розвідки, як у битві під Берестечком, свідчать про важливість своєчасного оновлення інформації та належного аналізу розвідувальних даних.

Перспективи подальших досліджень мають зосередитися на аналізі польських та європейських архівних матеріалів, які можуть розширити уявлення про козацьку розвідку та її вплив на міжнародну політику XVII століття. Також доцільно детальніше дослідити іноземні історичні джерела мину-

лого та сучасні, зокрема польські. Також доречно дослідити роль жінок, як джерело розвідувальної інформації в часи Гетьмана Богдана Хмельницького, оскільки їхній внесок у здобуття інформації залишається маловивченим.

Таким чином, дослідження діяльності козацької розвідки відкриває нові перспективи у вивченні воєнної історії України та допомагає краще зрозуміти її місце у глобальних геополітичних процесах XVII століття.

Література:

1. Борисфен Інтел. Лекція 3. ОСНОВИ РОЗВІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. 2020
2. Василик А. Українська розвідка. Поріг. 1993. №1. с. 29–32; № 2 С 31–33
3. Степанков В. Розвідка і контррозвідка Богдана Великого (1648–1657), Кам'янець Подільський, 2008, с. 264, ISBN 978-066-96-959-9-4
4. Степанков В. Розвідувальна служба Української держави в роки Хмельниччини (1648–1657), Доба Богдана Хмельницького (до 400-річчя від дня народження великого гетьмана). Відп. ред. В. А. Смолій. К.: Ін-т історії України НАН України, 1995. 285 с.
5. ЯРМИШ О. Н., БЕРНАДСЬКИЙ Б. В. «Лицарі плаща й кинджала»: (українська історія крізь призму діяльності спецслужб). Folio, 2023
6. Цибулькін В. В., Рожен Л. М. Веденєєв Д. В. *Нариси з історії розвідки суб'єктів державотворення на теренах України*. «Преса України», 2011, с. 536, ISBN 978-966-472-099-8.
7. Уривалкін О. М. Таємниці розвідок (діяльність таємних служб на території України, КНТ, 2007, с. 352.
8. Джеджула Ю. А. Таємна війна Богдана Хмельницького : іст.-докум. Оповідь. Київ: Молодь, 1995. 223 с.
9. Скрипник О. В. Українська розвідка. Прадавні часи, Київ: ВД «АДЕФ-Україна», 2020, с. 320
10. Дорошенко, Дмитро. Гетьман Петро Дорошенко = Hetman Petro Doroshenko : огляд його життя і політ. діяльності / Дмитро Дорошенко; ред. В. Омельченко. Нью-Йорк: УВАН у США, 1985. 712 с. : портр.
11. Жуков М. С. Особенности обеспечения национальной безопасности Украины путем осуществления разведывательной деятельности: исторический опыт Запорожской Сечи. *Теорія і практика правознавства*, 2016, 2.10: 15.
12. Bobiatyński K. W cieniu Beresteczka: działania militarne armii litewskiej przeciwko Kozakom w 1651 roku/Konrad Bobiatyński. *Przegląd Historyczno-Wojskowy*, 2013, 14.3 (245): 7–30.

Дата надходження статті: 30.09.2025

Дата прийняття статті: 24.10.2025

Опубліковано: 04.12.2025